

## Епітет у поетичному ідіостилі Василя Стуса<sup>1</sup>

---

Вітчизняні дослідники, беручись до висвітлення теми «епітет у поетичній мові», часто звертаються до програмної статті О. Веселовського «Из истории эпитета». Ми продовжимо цю традицію. «Якщо я скажу, — зазначав О. Веселовський, — що історія епітета являє собою історію поетичного стилю в скороченому вигляді, це не було б перебільшенням. І не тільки стилю, але й поетичної свідомості від її фізіологічних і антропологічних начал та їх вираження у слові — до їх закріплення в рядах формул, що наповнюються змістом чергових суспільних епох. За окремим епітетом, до якого ми байдужі, бо ми до нього звикли, лежить далека історико-психологічна перспектива метафор, порівнянь і узагальнень, уся історія ідей корисного й бажаного до виділення почуття прекрасного» [1: 59].

Здавалось, «непрограмована» поезія В. Стуса повинна репрезентувати лише таку тенденцію творення та вживання епітетних ейдосів, яка виникла на початку XIX сторіччя в західноєвропейських романтиків і відображає нетрадиціоналістські художні системи: «Західноєвропейський романтизм уперше принципово виправдовує індивідуальну точку зору на індивідуальне слововживання: замість традиційного синього моря поет побачив море рожевим або зеленим, замість білого паруса в поезії з'явився рудий парус» [2: 359]. Однак, як свідчать наші попередні спостереження, що узгоджуються з висновками інших дослідників поетичної мови В. Стуса, характерною ознакою ідіостилу поета є співіснування якісно різних типів епітетного образотворення, причому класифікувати епітетні образи за їхніми формальними ознаками не завжди можливо. На наш погляд, це можна пояснити кількома причинами, з-поміж них слід виділити три: специфіку відношення поетичних концептів до констант української культури; особливе відношення світоглядно-поетичних образів митця до структурно-семантичних характеристик світу, закріплених у рядах поетичних, зокрема епітетних, формул; новаційні побудови поетичного тексту.

Щодо першого моменту важливо навести думку О. Кривцуна, який розглядає проблеми культурної онтології свідомості та її художні еквіваленти: «У кожному типі культури можна побачити, як характерні для нього змістово-формальні особливості художньої творчості сягають до духовної “чарунки” найбільш загальної “мережі” категорій певної епохи... Тенденція децентралізації культурної діяльності... провокує й посилює можливість порушення правил, заборон, змінює статус як

---

<sup>1</sup> У співавторстві з М. Філоном.

традиції (всезагального), так і індивідуальної свідомості (часткового). Всезагальне (традиції) тепер набуває статусу певного часткового (“одного з”), а свідомість індивіда тепер виступає як щось більш загальне відносно цього часткового...» [3: 94, 97]. У зв'язку з цим слід вказати на прикметну ознаку ідіостилю В. Стуса — парадоксальність його епітетних образів, спричинену цілковитим розривом із засобами народницької поезії [4: 222]. Як приклад можна навести епітетний образ *червоне слово*: «Тільки скажи “люблю”. / Одне-єдине, кругле, вологе, соковите, як плід біля вишневої кісточки, / **червоне слово**» («Коли я один-однісінький»). Поет, так би мовити, побачив *слово* не *живим, цілющим* (епітети, що сягають словника народницької поезії), а *червоним*. Він відмовляється від традиційних епітетів для того, щоб... повернутися до традиційного, але вже на якісно новому художньому рівні. Річ у тім, що константами поетичного світу В. Стуса є, крім усього іншого, архетипні міфологічні образи, до яких належить і епітет-символ *червоний*. Синтагматично розгорнутий образ *червоного слова* — це епітетний ейдос, семантика якого містить усю повноту ознак екзистенційного етнічного переживання дійсності.

Указуючи на специфіку відношення поетичних концептів В. Стуса до структурно-семантичних характеристик світу, закріплених у рядах епітетних формул, можна почати з того, що останні наповнюються змістом чергової епохи, але таке визначення, будучи досить далеким від їхньої справжньої суті, набагато спрощує наше уявлення про епітет у поетичному ідіолекті В. Стуса. Адже традиційні епітети у складі усталених образів, скажімо, *чорний день, чорна ніч* — «Як запалить тебе, багаття, / *у чорний день? У чорну ніч?* / <...> і *ждати...*» («Біля гірського вогнища») — наповнені смислом, що кінечно породжується широким, загальним чинником — антагонізмом світогляду поета й ідеологічного змісту тогочасної радянської епохи. Суть епітетів у складі традиційних образів полягає в маніфестації смислу, що далеко виходить за межі загальноаксіологічної пейоративної оцінки світу.

До одного з різновидів епітетних образів поезії В. Стуса належать ті одиниці, діалектична взаємодія нетрадиційної форми і традиційного змісту яких визначається головним чином закономірностями розгортання тексту. Метонімічне «кодування» поетичної думки, до якого вдається В. Стус, зумовлює те, що однією з прикметних ознак синтаксичної організації його поезій є синтагматичне зближення слів, яке — у смисловому плані — втрачає жорстку формально-семантичну кореляцію в процесі осягнення поетичного змісту: «Коли я один-однісінький / *серед зелених снігів Приуралля, / коли в казармі порожньо / серед ліжок і пірамід...*» («Коли я один-однісінький»). Епітетний образ *зелений сніг* не слід декодувати, виходячи лише з формального зв'язку означен-

ня й означуваного. На глибинному смислового рівні лексеми *зелений* прочитується ліс, що потопає в снігових просторах. Нетрадиційний епітетний ейдос містить два плани змісту, один з яких сформований усталеним атрибутивним образом.

«Непрограмована поезія, — зазначає Ю. Шерех, — може без кінця варіюватися навколо тієї самої теми і нормально лишається ліричною. Своє багатство вона знаходить у мінливості переживань. Маємо тут справу, отже, з протиставленням мистецтва екстенсивного мистецтву інтенсивному» [4: 226]. Але поезія — при варіюванні тем — може звертатися до того самого образу, багатство якого, відображаючи мінливі переживання автора, пов'язане з творенням численних епітетних словосполучень на основі стрижневого субстантивного образу. Так, наприклад, *сонце* в поезії В. Стуса — *дитинне, божевільно-біле, вусате, чорне, вечірнє, украдене, колимське, кошлате*; *світ* — *нехитрий, мертвий, білий, сталий, великий*; *день* — *кульгавий, врівноважений, потойбічний, земний*.

Типологія художнього мислення В. Стуса, реалізуючись у площині епітетного слововживання, виразно пов'язана з такими ознаками ідіолектного статусу епітетів, як їх динамічність, особлива звукова та смислова орієнтація на поетичний контекст і, навпаки, контексту на епітети. Стусові епітети, якщо їх розглядати в більш широких категоріях онтології поетичної свідомості, орієнтовані не на відсторонену (хоч і пропущену крізь індивідуальну свідомість) онтологію дійсності та реальність статичної істини, а на буття творчої індивідуальності, і як такі вони своєрідно фіксують екстенсивне та інтенсивне переживання світу. Саме останнє лежить в основі:

а) складних епітетних образів: «... а згадую знову і знову / в каміння вмуроване серце твоє, / **незнаний, незвіданий** Львові. / Здається, від панських полишений учт, / **камінний, кремінний, залізний**, / мені по-ставав ти із замкових круч... » («Недоля вже нитку сурову снує»);

б) численних образів, у яких ознака предмета, представлена в традиційній народницькій поезії означеннями, що належать до «золотої» середини, в поезії В. Стуса тяжіє до одного з полюсів градаційної шкали, здебільшого до полюса «інтенсивність»: «**Зелені, аж чорні, шорсткі, аж терпкі**, розбіглись **проворні соняшники**» («Як синьо, як біло, як яро горить»);

в) епітетів, однокореневих з означуваним словом: «*І не треба жалких жалінь. І — задарма*» («Не побиваюсь за минулим»); «*І, кавалок болю, / і, самозамкнений, у **тьмуций тьмі** завис*» («Мені здається, що живу не я»);

г) оксюморонних образів: «*Паду в росу — в благословеннім лоні / землі своєї спокій віднайду, / усеблагій віддавшись обороні, / що провіщає **всеблагу бід***» («Упали роси на зелені вруна»).

З огляду на сказане значний інтерес становлять епітети, пов'язані з образом України. Цей образ — один з головних у Стусовій поезії. Часто у творах поета епітети, що групуються навколо образу України, являють собою метонімічні символи української культури: «Ярій, душе. Ярій, а не ридай. / У білій стужі сонце України. / А ти шукай — **червону** тінь **калини** / на **чорних** водах — тінь її шукай, / де жменька нас» («Ярій, душе»). Такі епітети виражають цінності індивідуального духовного життя, поетичне усвідомлення не як миттєвий порух, не як щось скороминуще, а як одвічний біль за одвічну Україну.

### Література

1. Веселовский А. Н. Из теории эпитета // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — М., 1989. — С. 59–76.
2. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. — Л., 1977.
3. Кривцун О. А. Эволюция художественных форм. — М., 1992.
4. Шерех Ю. Третя сторожа. — К., 1993.
5. Стус В. Дорога болю: Поезії / Упорядк. та післямова М. Коцюбинської. — К., 1990.